

Захаванне культурнай спадчыны было і застаецца галоўнай мэтай і задачай культурнай палітыкі Беларусі, таму што пабудова дзяржавы немагчыма без усведамлення ўсёй разнастайнасці культурна-гістарычнай спадчыны гістарычнай памяці. Асаблівая ўвага надаецца аб'ектам, якія маюць гістарычную значнасць. Сярод іх – унікальная і багатая калекцыя сярэднявечных тканін Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка, бо складаецца з тканін, розных па тыпалогіі, варыянтах пляцення, аздобы, паходжання. Найбольш вядомая з полацкіх тканін – заслона XVI стагоддзя з Сафійскага сабора ў Полацку. У калекцыі сярэднявечных тканін Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка захоўваюцца фрагменты тканін, якія адрозніваюцца па спосабу пляцення ад вырабаў мясцовай вытворчасці. У фондах музея захоўваюцца фрагменты тканін XI – XII стагоддзяў з аздобай бронзавымі колцамі і спіральнымі пранізкамі. Спалучэнне тэкстылю і металу, мацаванне металічнай аздобы на берагах адзення было часткай аб'ярэгавай сістэмы, створанай да прыняцця Хрысціянства, пераасэнсаванай у Сярэднявеччы і шырока распаўсюджанай на паўночным усходзе Еўропы.

УДК 39

КАЛЕКЦЫЯ СЯРЭДНЯВЕЧНЫХ ТКАНІН НАЦЫЯНАЛЬНАГА ПОЛАЦКАГА ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАГА МУЗЕЯ-ЗАПАВЕДНІКА

*канд. мастацтвазнаўства, дац. Г.А. БАРВЕНАВА
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, Мінск)*

Разглядаюцца ўзоры тканін з унікальнай калекцыі сярэднявечных тканін Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка, якая складаецца з тканін, розных па тыпалогіі, варыянтах пляцення, аздобы, паходжання. Аналізуюцца спосабы пляцення, каларыстыка і арнаментыка мясцовых і імпартаваных тканін, месцы размяшчэння металічнага дэкору на адзенні. Палатнянае, саржавае, іголкавае пляценне, каларыстыка тканін дэманструюць тэхналогію і сімваліку раннесярэднявечнага мясцовага ткацтва; гафт – засваенне еўрапейскай стылістыкі і тэхналогіі вышыўкі. Даследуюцца месца імпартаваных тканін на тэкстыльным рынку Вялікага княства Літоўскага, найперш вальных і нявальных фарбаваных сукнаў, выкананых пераважна палатняным перапляценнем. Па пісьмовых крыніцах называюцца гатункі сукна, робіцца параўнальны аналіз імпартаваных тканін па тонкасці і роўнасці ніткі, шчыльнасці перапляцення, выказваецца меркаванне пра ангельскае паходжанне фрагментаў тканіны, якая захоўваецца ў музеі-запаведніку. Разглядаюцца варыянты размяшчэння на тканіне і сімваліка дэкору з каштоўных і паўкаштоўных металаў, бронзавая аздоба тэкстылю XI – XII стагоддзя (колцы, спіральныя пранізкі) і асноўныя тэхналагічныя прыёмы вышыўкі, што з'яўляецца адметнасцю тэкстыльнай аздобы тканіны і адзення часоў Сярэднявечча.

Калекцыі сярэднявечнага тэкстылю з'яўляюцца гонарам экспазіцыі кожнага музея, бо экспанаты, з якіх складаюцца такія калекцыі, адзінкавыя і, адпаведна, унікальныя. Багатая калекцыя сярэднявечных тканін захоўваецца ў Нацыянальным Полацкім гісторыка-культурным музеі-запаведніку, яе экспанаты адрозніваюцца па тыпалогіі, варыянтах пляцення, аздобы і паходжання. Музейны збор складаецца з тэкстыльных узораў XI – XIII стагоддзяў (тканіны, тасьма-стужка), якія дэманструюць тэхналагічныя прыёмы мясцовага ткацтва ранняга Сярэднявечча, варыянты і сімваліку аздаблення, а таксама з узораў імпартаваных і мясцовых тканін XIV – XVI стагоддзяў, якія дэманструюць шляхі тэкстыльнага імпарту і змены ў дэкоры тканін у часы Высокага Сярэднявечча.

Шматлікія, па еўрапейскім мерках, захаваныя ў добрым стане творы тэкстыльнага мастацтва даруюць археолагам і даследчыкам сугліністыя глебы Беларусі праз вільготнасць, пэўныя хімічныя ўласцівасці і некаторыя іншыя якасці. Так, сярэднявечных тканін, знойдзеных падчас археалагічных раскопак на тэрыторыі Еўропы, налічваецца разам не больш за дзве тысячы фрагментаў, а каталог «Тэкстыль Сярэднявечча ў музейных і прыватных зборах Беларусі», які складаецца аўтарам (Г. Б.), ужо налічвае 212 найменняў і ўключае непасрэдна тканіны, шнуры, пасы, нават ніткі і клубкі нітак. Гэтыя экспанаты, значныя не толькі для даследчыкаў гісторыі нашай зямлі, але і для вывучэння працэсу развіцця еўрапейскай цывілізацыі.

Усе археалагічныя знаходкі сярэднявечных тэкстыльных вырабаў (фрагменты ўзорыстага шоўку, залататканкі, залотныя стужкі, ільняныя і ваўняныя тканіны, упрыгожанні, што былі прымацаваны да тканіны), у тым ліку полацкія тканіны, маюць вялікае значэнне для вывучэння мясцовай тэкстыльнай вытворчасці, дазваляюць высветліць гандлёвыя шляхі і наменклатуру тавараў, што імпартаваліся на землі беларускіх княстваў.

Дзеля параўнання, з археалагічных знаходак у еўрапейскіх музейных экспазіцыях звычайна дэманструюцца тыя каштоўныя тканіны (для Сярэднявечча гэта – шоўк, воўна, лён), якія маюць выразную афарбоўку, арнаментыку, пляценне, аздобу, вышыўку. Вялікая калекцыя сярэднявечных тканін захоўваецца ў Музеі Сярэднявечнага мастацтва ў Парыжы – ад фрагментаў (сярэдні памер 5 × 10 см) копскіх тканін да плеченых панчоў XII стагоддзя. Кожны экспанат або група экспанатаў падаюцца ў экспазіцыі ў адмысловым шклянным саркафагу, дзе забяспечваецца належны для дадзенай тканіны ўзровень тэмпературы і вільготнасці. Але найчасцей у еўрапейскіх музейных экспазіцыях дэманструюцца ўзоры тканін,

Мал. 1. Шоўк пахавальнага адзення каралевы і вялікай княгіні Соф'і Гальшанскай. Італія, другая чвэрць XV ст., Кракаў, скарбніца Кафедральнага сабора на Вавелі [1, іл. 209]

якія стагоддзямі захоўвалася ў касцёльных зборах. Пры гэтым экспанаты не пераходзяць ва ўласнасць музеяў, а працягваюць належаць пэўнаму кляштару або касцёлу, што адлюстроўваецца ў каталогах і суправаджальных надпісах у экспазіцыі. Важнейшыя экспанаты для вывучэння гісторыі касцюма, тэкстыльнага мастацтва і ткацтва ва Усходняй Еўропе захоўваюцца ў музейных зборах Кракава, у тым ліку тканіны з саркафагаў вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх (мал. 1) [1]. Знакавыя тэкстыльныя творы (напрыклад, ільняная кашуля Генрыха I, у якой ён каяўся за свае грахі) захоўваюцца ў храмах з даступнымі сёння для наведвальнікаў сховішчамі (захрыстыя сабора Парыжскай Маці Божай).

Тэкстыльную калекцыю Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка таксама ўзбагачаюць тканіны былога культавага прызначэння, сярод якіх і фрагмент тканіны XVI стагоддзя, аздоблены гафтам.

Аналіз тэкстыльнай калекцыі Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка варта пачаць з тканін XII стагоддзя. У музеі захоўваюцца два унікальныя экспанаты – тканіны з металічнай аздобай. Адзін з іх – фрагмент ваўнянай тканіны саржавага пляцення, аздобленай бронзавымі

Мал. 2. Фрагмент ваўнянай тканіны саржавага пляцення, упрыгожаны бронзавымі колцамі. XI – XII стст., Полацк, Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік

колцамі (мал. 2). У раннім Сярэднявеччы на поўначы Еўропы, і асабліва на паўночным усходзе, была шырока распаўсюджана аздоба тканіны і адзення металічнымі ўпрыгожаннямі [2 – 4]. На беларускіх землях ужывалася аздоба тэкстылю маленькімі залатымі, срэбранымі і бронзавымі нашыўкамі-бляшчамі, бронзавымі і меднымі спіральнымі пранізкамі, колцамі, ланцужкамі, прывескамі, бразготкамі. Да металічнай аздобы дадаваліся бурштын, шклянны бісер, пацеркі, перлы. Асноўныя месцы размяшчэння дэкару – скроні і лоб, плечы і грудзі, падол, крысо адзення і бераг рукава. Метал як аб'ярг быў неабходным аtryбутам многіх кампанентаў строяў [5 – 7]. Бляшчамі-нашыўкамі аздабляліся жаночыя галаўныя ўборы (ад каралевы – да гараджанкі і звычайнай сялянкі). Найбольш металічнай аздобы нашывалі на месцы сутыкнення непакрытага адзеннем цела з вонкавым светам – на каўнер, ніз рукава і на рукаўнікі, дол мужчынскага і жаночага адзення, плашча. Металічным дэкорам абавязкова пакрываліся паясы, похвы халоднай зброі і кашалі, але гэта не заўсёды мела функцыю аб'яргу.

Шырокія металічныя колцы, прымацаваныя да полацкай тканіны, размяшчаліся шэрагамі або ў шахматным парадку, што ўтварала простыя трохкутныя і крыжападобныя кампазіцыі. Папярэдне нарэзаныя металічныя палосы праціналіся праз тканіну без парушэння ніткавага пляцення і загіналіся на левы бок так, каб утвараліся прыплюснутыя колцы. Пры дапамозе бронзавых колцаў рознай шырыні і варыянтаў іх размяшчэння на тканіне ствараўся просты геаметрычны малюнак.

На беларускіх землях у Сярэднявеччы для сімвалічнай аздобы адзення шырока ўжываліся бронзавыя драцяныя спіралі або спіральныя пранізкі, нанітаваныя на ваўняныя ніткі, ваўняную вярхоўку або матузы. Драцяныя спіралі маглі быць прышытыя да тканіны ніткамі або прымацаваныя прасунутым на-

скрозь скураным матузком. Пранізкі мелі розныя памеры (дыяметр – ад некалькіх міліметраў да сантыметра; даўжыня – ад сантыметра да шасці), яны маглі густа аздабляць берагі адзення, або іх размяшчэнне ўтварала малюнак і ўпрыгожвала тканіну. Унікальны экспанат Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка дэманструе адзін з варыянтаў прымацавання і размяшчэння спіральных пранізак (мал. 3). Бронзавыя 8 – 9-вітковыя пранізкі вертыкальна прымацаваны да адмыслова

Мал. 3. Тасьма-пляцёнка з махрамі, упрыгожанымі спіральнымі бронзавымі пранізкамі.

XI – XII стст., Полацк, Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік

скручаных нітак, звязаных унізе вузлом. Створаныя з нітак і спіральных пранізак тасьмы-пляцёнкі маглі аздабляць падол або бераг адзення шэрагамі. Аздаба тканіны металам ужывалася яшчэ ў эпоху бронзы. У далейшым яе сімволіка была ўдасканалена старажытнымі цывілізацыямі Егіпта, Грэцыі і Рыма. Металічныя здымныя і нашыўныя ўпрыгожанні паступова сталі сімвалам не толькі вясчуні, але і адным з асноўных сімвалаў улады. Варта ўзгадаць пра круглыя, багата аздабленыя металам каўняры жрацоў, фараонаў, імператараў, вышэйшых саноўнікаў і воінаў. Галоўным у цырыманіяле каранацыі (пры ўзыходзе на пасады імператараў у ранняй Візантыі) было ўскладанне праз галаву металічнага шыйнага абруча ці аздабленага металам каўняра, так званага *torques* (грэч. – *τορμάχης*).

Традыцыя пакланення металу найбольш працягла існавала ў народаў паўночна-ўсходніх земляў сярэднявечнай Еўропы. Несумненна, што ўласныя магічныя ўяўленні і рытуалы былі далучаны да гэтай тысячагадовай еўрапейскай традыцыі на беларускіх землях. Шлях ад сімволікі паганскай (праз пераасэнсаванне яе хрысціянствам) прывёў да ўласных сімвалічных і знакавых канструкцый.

Спіральныя пранізкі, магчыма, былі прыналежнасцю толькі гарадской і вясковай вопраткі (у княжацкіх пахаваннях яны не выяўлены), даволі верагодна, што такія пранізкі маглі імітаваць вышыўку залотым і срэбраным матузком.

Княжацкія парадна-цырыманіяльныя строі таксама перанялі ад блізкіх культур месцы размяшчэння і сімволіку дэкору з каштоўных металаў. Залатыя, срэбраныя, залачоныя бронзавыя элементы рознага памеру і канфігурацыі аздаблялі аплечча (здымныя вялікі круглы каўнер), поручы (здымныя манжэты), лорум (адмыслова закручаны вакол цела пас). Аплечча – характэрны толькі для княжацкіх дынастый па ўсёй тэрыторыі Еўропы кампанент строя, адлюстраваны на большасці вядомых у Беларусі фрэсках і мініяцюрах, выяўленых пячатках. Да таго ж, у Беларусі маецца адзінкавая археалагічная знаходка – круглы скураны каўнер, абцягнуты каштоўнай тканінай, аздаблены прымацаванымі да яго залачонамі меднымі і бронзавымі бляшчакі. Знойдзены каўнер быў кампанентам касцюма мінскай князёўны (пахаванне XII стагоддзя ў алтарнай частцы храма ў Мінску) [8, с. 13].

Сярод археалагічных знаходак металічнай аздабы адзення на тэрыторыі Беларусі найбольш часта сустракаюцца пласціны, якія шчыльна пакрывалі жаночыя галаўныя ўборы. Да прыкладу, 57 срэбных залачонных бляшак з фрагментамі тканін захоўваюцца ў Бягомльскім музеі Народнай славы. Маленькія бронзавыя і пакрытыя срэбрам пласціны ў пэўным парадку нашываліся на розныя віды адзення гарадскога і замознага вясковага насельніцтва. Распаўсюджаныя ў тэкстылі ўсіх слаёў насельніцтва на беларускіх землях металічныя нашыўкі, даволі верагодна, імітавалі па форме і, магчыма, ахоўнай функцыі залатую і срэбраную аздабу святарскага і княжацкага строяў.

Металам аздабляліся як тонкія, так і шчыльныя тоўстыя тканіны. Напрыклад, адзенне з тоўстай тканіны, знойдзенае на Бабруйшчыне і датаванае XI – XII стагоддзямі, было ўпрыгожана бронзавымі нашыўкамі, спіральнымі пранізкамі і ланцужкамі. Бронзавымі бляшчакі, нашытымі ў чатыры рады, быў аздаблены фрагмент адзення, знойдзены ў адным з курганоў на Рагачоўшчыне [9, с. 9]. Металічная аздаба адзення выраблялася мясцовымі рамеснікамі. Інструмент для вырабу пранізак і колцаў, каменныя формы для адліўкі квадратных, круглых, сэрцападобных бляшак знойдзены ў пластах XI – XIV стагоддзяў у многіх гарадах Беларусі.

У сталай экспазіцыі Полацкага краязнаўчага музея дэманструецца тканіна, выкананая іголковым пляценнем. Гэты экспанат адносіцца да наступнай групы тэкстыльных вырабаў. Іголковае пляценне шырока выкарыстоўвалася ў Сярэднявеччы па ўсёй тэрыторыі Еўропы для цёплай вопраткі. Іголковае пляценне – гэта спосаб пляцення і ручнога вырабу палатна з тоўстых нітак, дратвы пры дапамозе касцяной або драўлянай іголки. Палатно плялося з канцэнтрычных пяцельных радкоў шырынёй каля 2 см. Іголкай з уцягнутай у яе ніткай утваралі петлі, якія злучаліся і перапляталіся паміж сабой. Розныя спосабы пляцення ўтваралі розныя малюнак. Асаблівасць іголковага пляцення – у выкарыстанні кароткіх нітак і немагчымасці распусціць вязёнку. Такую тэхніку выкарыстоўвалі пры вырабе рукавічак, панчоў, шкарпэтак,

вусцілак для абутку. У Полацку былі знойдзены тры фрагменты тканіны, вязанай з ваўняных нітак, адзін з якіх прадстаўлены ў музейнай экспазіцыі (мал. 4) і мае афарбоўку ў выглядзе карычневых палос шырынёй 2 – 3 см [10, с. 101 – 102].

Мал. 4. Іголкавае пляценне. Фрагмент шкарпэтак з ваўняных нітак.

Афарбоўка ў выглядзе карычневых палос розных адценняў шырынёй 2 – 3 см. Пачатак XIII ст., Полацк.
Раскопкі Г.В. Штыхава. Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік. Полацкі краязнаўчы музей

Фрагменты вязёнак з ваўняных нітак знойдзены археолагамі ў Полацку, Віцебску, Брэсце; шкарпэтак – у Полацку, Белавозеры [11 – 12]. Для аздобы адзення з ваўняных нітак спляталі дэкаратыўныя стужкі і паясы. Такі пояс, сплечены з тоўстых баваўняных нітак, знойдзены ў могільніку каля в. Вензаўшчына Шчучынскага раёна [13]. Як высветлілі польскія даследчыкі, якія аналізавалі тканіны іголкавага пляцення, для іх вырабу бралі воўну рознай таўшчыні і якасці, нярэдка з пухам. Усе выяўленыя ўзоры выкананы з суроўца, які па таўшчыні і нераўнамернасці ніткі адрозніваецца ад нітак для тканін. Дапушчаюць, што выкарыстоўвалася спецыяльная тоўстая воўна, а не тып авечага руна сярэдняга гатунку, што гадаваліся адмысловыя пароды авечак для руна і вырабу нітак для іголкавага пляцення [14].

У калекцыі сярэднявечных тканін Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка захоўваюцца фрагменты тканін, якія адрозніваюцца па спосабу пляцення ад вырабаў мясцовай вытворчасці (мал. 5). Тонкасць і роўнасць ніткі, шчыльнасць выканання простага палатнянага перапляцення сведчаць, што тканіны імпартаваныя паходжання.

Мал. 5. Фрагменты тканіны. Часціна. XIII – XIV стст. Англія?

Раскопкі пад кіраўніцтвам В.А. Булкіна. Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік

На тэрыторыю Полацкага, Наўгародскага і іншых княстваў імпартаваліся англійскія тканіны з падобным густым пляценнем, за што іх назвалі «часціна». Польскімі даследчыкамі праведзены аналіз археалагічных тэкстыльных знаходак з раскопак Ноўгарада. Назву тканіны «часціна» яны звязваюць з даследаванымі тканінамі «адметнага тыпу», якія адрозніваліся ад усяго тэкстыльнага археалагічнага матэрыялу шчыльнасцю палатна [15, с. 102 – 103].

Адным з прадметаў гандлю паміж Англіяй і Полацкім княствам была ваўняная тканіна – часціна, якая вызначалася высокай якасцю. У 1024 – 1238 гадах яе імпорт адбываўся праз пасрэдніцтва купцоў дацкіх, шведскіх, готландскіх [15, с. 103]. Можна меркаваць, што такая тканіна цанілася пакупнікамі

і нямала каштавала, бо менавіта яна згадваецца ў пагадненні Полацка і Смаленска з Рыгай і «гоцкім берагам» 1229 года: «*дати имъ княгини поставъ частины*». Заняпад імпарту тканін такога тыпу прыпадае на першую палову XIII стагоддзя (пасля 1238 г.). Спарадычнае з'яўленне часціны ў XIV стагоддзі ў Вялікім княстве Літоўскім звязваюць з сукнамі *kirsey*, якія побач з сукнамі *stockbreyt* былі дапушчаны на рынак як «стары гатунак», які не паўтарае сукны фландрыйскія [15, s. 103] і не канкурэнт ім. Тканіны *worsted*, якія таксама нагадваюць часціну або «тканіны адметнага тыпу», вываз якіх з Англіі яшчэ ў першай палове XIV стагоддзя перавышаў 25 000 штук штогадова [15, s. 103], у другой палове гэтага ж стагоддзя страціў сваё значэнне. Месца адметных тканін занялі суконныя пафарбаваныя тканіны вальныя (сукнавальныя), або, радзей, нявальныя, выкананыя пераважна палатняным перапляценнем 1/2 або 1/1. Англійскае сукно нават падраблялі так, каб яно нагадала арыгінальнае [15, s. 103].

Усе імпартаваныя ваўняныя тканіны былі заходнееўрапейскай вытворчасці (з сучасных Англіі, Бельгіі, Германіі, Даніі, Італіі, Францыі), а называліся гэтыя сукны часцей па назве месца вытворчасці (*іпрскае, паперынгскае, дзікмудскае, лунскае, амстэрдамскае, гетынгенскае, ахенскае, капелакен, хіриберскае, махальскае, чытоўскае, свідніцкае, тамаскае* і інш.). Назвы тканін вядомы дзякуючы дамовам, пісьмовым зваротам, дзе маглi ўказвацца памеры і якасць сукна. Напрыклад, бургмістр полацкі Олхрамей і рады месца полацкага ў сваім лісце рыжскай гарадской радзе ад 18 студзеня 1509 года просяць вярнуць ім пазыкі рыжаніна Альбрэхта Гінца: «*Зы чимъ просимъ и жадаемъ в(а)шеи м(и)л(о)сти Добродеев н(а)шихъ ласковых за братомъ н(а)шим на име Олхромеемъ Андреевичомъ, бурмистромъ полоцкимъ, в томъ, иж купец места Ризког(о) Олбрахтъ Гинць винен застал семь поставов сукна норского тому Олхоменю, и тогда ему отдати не хочеть*» [16, с. 41]. Імпартаванае ваўнянае сукно было рознай якасці і гатункаў, што залежыла ў першую чаргу ад апрацоўкі валакна. Асаблівым попытам у Сярэднявеччы карысталіся імпартаваныя каштоўныя гатункі сукна чырвонага колеру [15, s. 61; 17].

З'яўленне і знікненне якаснай англійскай тканіны было звязана са змаганнем за тэкстыльныя рынкі паміж вытворцамі. Увоз англійскага вальнага сукна на тэрыторыю паўночна-усходняй Еўропы ў першай палове XIV стагоддзя ва ўсім аб'ёме тэкстыльнага імпарту быў такі нязначны, што нямецкія купцы, якія кантралявалі рынак тканін, нават не перашкаджалі гандлю ім. Штуршком для імклівага развіцця англійскай тэкстыльнай вытворчасці стала вынаходніцтва сукнавальняў, дзякуючы якім толькі за другую палову XIV стагоддзя вытворчасць сукнаў у Англіі павялічылася ў 3 разы. Большыя аб'ёмы вытворчасці і паліпшэнне якасці прадукцыі прывялі да таго, што ў 70-я гады XIV стагоддзя фландрыйскія і нямецкія купцы пачалі абмяжоўваць увоз англійскага сукна, што працягвалася аж да паловы XV стагоддзя. Нягледзячы на гэта англійскае сукно імкліва пранікала на рынкі. Асабліва пашырыўся гандаль англійскімі сукнамі ў гады разрыву гандлёвых стасункаў Ганзы з Фландрыйяй (1455 – 1457). Англійскае сукно да такой ступені замацавалася на беларускіх землях, што ў 1458 годзе фландрыйскія сукны прадаваліся ў Рызе з цяжкасцю.

Англіійская тэкстыльная вытворчасць, у адрозненне ад іншых еўрапейскіх краін, абапіралася на дастатковую колькасць ваўнянай сыравіны. Англіійскія тканіны былі шматварыянтнымі, пераважна высокай якасці, як, напрыклад, *лонданскія*, ці інакш *лунскія*. Сярод англійскіх былі і суровыя сукны *kirsey*, названыя так па мястэчку Керсі, дзе яны вырабляліся. Акрамя якасці англійскія сукны вызначаліся насычанай каларыстыкай [18, с. 201]. Бліжэйшым да беларускіх земляў аптовым рынкам англійскіх сукнаў быў Гданьск, з якога яны разыходзіліся па тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага.

Фрагменты тканіны, якія захоўваюцца ў калекцыі сярэднявечных тканін Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка, па варыянтну пляцення, тонкасці ніткі, шчыльнасці перапляцення нагадваюць англійскія імпартаваныя тканіны. Прафесійны аналіз складнікаў ніткі, тыпу яе кручэння, спосабу афарбоўкі і іншых якасцяў дазволіць адказаць на некаторыя пытанні сярэднявечнага тэкстыльнага імпарту ў Вялікім княстве Літоўскім.

Заслона XVI стагоддзя з Сафійскага сабора ў Полацку [19, іл. 124] – найбольш вядомая з полацкіх тканін. Выява гэтага твора тэкстыльнага мастацтва ўвайшла ў каталог Н.Ф. Высоцкай «Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі». На шаўковай тканіне змешчаны гафтаваны тэкст, выкананы пакладзенымі шыўком залотнымі і шаўковымі ніткамі, аздоблены бліскаўкамі. Гафтаванне і аздобу перламі на беларускіх землях у Сярэднявеччы выкарыстоўвалі для культавых мэтаў і ў свецкім асяродку, што пацвярджаюць пісьмовыя крыніцы, а таксама нястрачаныя адзінкі узораў. Свецкі гафт узгадваецца ў пісьмовых помніках зрэдку, але апісанне каштоўных культавых тканін шматлікае – з падрабязнымі сюжэтамі, дэталізацыяй арнаментальных матываў, аздобы з золата, перлаў, нашывак, драбніц і бліскавак.

Літары, гафтаваныя надпісы ў культавым і свецкім тэкстылі – адметнасць ткацкага мастацтва Высокага Сярэднявечча. У культавых тканінах тэкст мог быць кампазіцыйнай дамінантай. Рэлігійныя шаты, тканіны і свецкае адзенне гафтаваліся арнаментам, заснаваным на кірыліцы ці лацінцы, з выкарыстаннем раманскага ці гатычнага шрыфту; выкарыстоўваліся таксама яўрэйскія і арабскія надпісы. Літары змяшчаліся ў розных кірунках: палінейна, у крыж, колападобна. Зместам надпісаў былі словы пісання, малітвы або імёны ахвярадаўцаў, радкі з паэтычных твораў, кароткія малітвы і заклінанні.

Тэхніка выканання гафтавай вышыўкі ў розныя перыяды адзрознівалася. Але майстры (гафцярэ) заўсёды прытрымліваліся іканаграфічных схем, законаў кампазіцыі і каларыстыкі. Гафт выконваўся на гладкафарбаваным аксаміце, звычайна цёмна-чырвоным. У пачатку XIV стагоддзя асноўным матэрыялам гафцярэ былі прадзеныя шаўковыя рознакаляровыя ніткі. Ніткі з чыстага золата выкарыстоўваліся зрэдку, часцей – ніткі з залачонага срэбра, прадзенага шоўку з золатам (такія ніткі называюць «залотнымі», або «фальшывымі») [20, 21]. У залежнасці ад даўжыні шыўкоў, святлаценняў і па-майстэрску абраных колераў гафтавая вышыўка ўтварала мастацкі эффект, роднасны жывапісу. Дзеля рэльефнасці літарам або выыве дадавалі падклад. У якасці падклада выкарыстоўваліся ільняныя ніткі, шнуры, звычайнае ільняное палатно, зрэдку – лёгкую жоўтую шаўковую тканіну.

Асноўныя тэхналагічныя прыёмы гафтавай вышыўкі былі падобныя ва ўсёй Еўропе [22 – 24]. Пры шыцці простым пакладзеным шыўком срэбныя, залотныя ці шаўковыя ніткі накладаліся паралельна зверху на тканіну і прымацоўваліся да яе скразнымі шыўкамі з шаўковых нітак у тон або кантрастнага колеру, што дазваляла ствараць выразны аб'ёмны малюнак або арнамент. Пакладзенымі шыўкамі створаны асноўны аб'ём літар заслоны XVI стагоддзя з Полацкага Сафійскага сабора, залотная нітка падкрэслівае берагі літар. Гэта спосаб пакладзенага шыўка, ці шыўка ў касіцу. Дзеля аздобы сярэднявечнага гафту ўжывалі бліскаўкі, перлы, імітацыі каштоўных камянёў. Майстэрства і густ гафцярэ вызначалі колер фонавай падкладной тканіны, падбор адпаведных шаўковых нітак, іх спалучэнне з залотнымі ніткамі, бліскаўкамі, перламі і паўкаштоўнымі камянямі. Адмысловыя шыўкі стваралі гульні святлаценняў і колераў, уплывалі на выразнасць і дасканаласць гафтаванага твора.

Заклучэнне. Калекцыя сярэднявечных тканін Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка складаецца з унікальных экспанатаў. У фондах музея захоўваюцца фрагменты тканін XI – XII стагоддзяў з аздобай бронзавымі колцамі і спіральнымі пранізкамі. Спалучэнне тэкстылю і металу, мацаванне металічнай аздобы па берагах адзення было часткай аб'яргавай сістэмы, створанай да прыняцця Хрысціянства, пераасэнсаванай у Сярэднявеччы і шырока распаўсюджанай на паўночным усходзе Еўропы.

У сталай экспазіцыі Полацкага краязнаўчага музея дэманструецца фрагмент тканіны XIII стагоддзя іголкавага пляцення. Каларыстыка і рапарт тканіны, таўшчыня, спосаб кручэння нітак, падабенства тэхнікі пляцення, рацыянальнасць выкарыстання воўны былі падобнымі ў хатняй вытворчасці на большай частцы Еўропы. Фрагменты сукна XIII – XIV стагоддзяў англійскай вытворчасці пацвярджаюць пісьмовыя звесткі пра імпорт тканіны «часціна» і іншых гатункаў англійскага сукна на полацкі тэкстыльны рынак. Для таго каб каштоўныя імпартаваныя тэкстыльныя вырабы знаходзілі сваіх пакупнікоў, існавала трывалая юрыдычная і эканамічная сістэма гандлёвых зносін з еўрапейскімі рынкамі. Фрагмент заслоны XVI стагоддзя ілюструе, што гафт высокага Сярэднявечча на беларускіх землях арыентаваўся на лепшыя еўрапейскія ўзоры, пераймаў кампазіцыю, каларыстыку, дэкор, тэхніку выканання.

ЛІТАРАТУРА

1. Wawel 1000 – 2000. Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry. Katedra krakowska – biskupia, królewska, narodowa. Skarby archidiecezji krakowskiej. Ilustracje. – Kraków: ANTYKWA, 2000. – Т. 3. – 557 s.
2. Волкайте-Куликаускене, Р.К. Одежда литовцев с древнейших времен до XVIII в. / Р.К. Волкайте-Куликаускене // Древняя одежда народов Восточной Европы. – М.: Наука, 1986. – С. 146 – 171.
3. Зариня, А.Е. Одежда жителей Латвии / А.Е. Зариня // Древняя одежда народов Восточной Европы. – М.: Наука, 1986. – С. 172 – 189.
4. Лаул, С.К. Одежда эстонцев I – XVIII вв. / С.К. Лаул // Древняя одежда народов Восточной Европы. – М.: Наука, 1986. – С. 190 – 207.
5. Вашквявичюте, И. Древнейшие головные венки земгалов / И. Вашквявичюте // Древности Белоруссии и Литвы: сб. ст. / Ин-т истории АН БССР, Ин-т истории АН ЛитССР. – Минск: Наука и техника, 1982. – С. 56 – 61.
6. Квяткоўская, А.В. Вясковы жаночы касцюм XI – XVIII стст. (па матэрыялах каменных могільнікаў Беларусі. Спраба рэканструкцыі) / А.В. Квяткоўская, Ю.М. Бохан // Гістарычна-археалагічны зб. – 1994. – № 4. – С. 114 – 133.
7. Левашёва, В.П. Венчики женского головного убора из курганов X – XIII вв. / В.П. Левашёва // Славяне и Русь: сб. ст. к 60-летию акад. Б.Н. Рыбакова / отв. ред. Е.И. Крупнов. – М.: Наука, 1968. – С. 91 – 98.
8. Тарасенко, В.Р. Отчет об археологических раскопках на минском Замчище за 1948 год / В.Р. Тарасенко // Архив Института истории НАН Беларуси. – Дело № 294.
9. Дучыц, Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X – XIII стст. (паводле археалагічных звестак) / Л.У. Дучыц. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 80 с.
10. Штыхов, Г.В. Древний Полоцк (IX – XIII вв.) / Г.В. Штыхов. – Минск: Наука и техника, 1975. – 136 с.
11. Калядзінскі, Л. Рукавіца XIII стагоддзя / Л. Калядзінскі, А. Лось-Залужная, М. Ткачоў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1986. – № 1. – С. 38 – 39.

12. Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыкл. / Беларус. энцыкл.; рэдкал.: В.В. Гетаў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1993. – С. 281.
13. Szukiewicz, W. Kurhany kamienne w pow. Lidzkim (gub. Wileńska) / W. Szukiewicz // Światowit. – Warszawa, 1899. – Т. 1. – S. 32 – 38.
14. Nahlik, A. W sprawie rozwoju krosna tkackiego / A. Nahlik // Kwartalnik historii kultury materialnej. – Warszawa, 1956. – № 3. – S. 519 – 540.
15. Nahlik, A. Tkaniny wełniane importowane i miejscowe Nowogrodu Wielkiego X – XV wieku / A. Nahlik. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964. – 156 s.
16. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в. / сост. А.Л. Хорошкевич. – М.: АН СССР, Ин-т истории СССР. – Ч. 3. – 1980. – 219 с.
17. Хорошкевич, А.Л. Торговля иностранными тканями в Новгороде в XIV – XV вв. / А.Л. Хорошкевич // Исторические записки. – 1958. – Т. 63. – С. 235 – 242.
18. Хорошкевич, А.Л. Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой в XIV – XV веках / А.Л. Хорошкевич. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 363 с.
19. Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва Беларусі XII – XVIII стагоддзяў: альбом / аўт. тэксту і склад. Н.Ф. Высоцкая. – Мінск: Беларусь, 1984. – 235 с.
20. Русское золотное шитье / Государственный исторический музей; авт.-сост. Л. Ефимова. – М.: Изобр. искусство, 1982. – 24 с.
21. Свирин, А.Н. Шитье / А.Н. Свирин // Русское декоративное искусство. – М.: Искусство, 1962. – Т. 1: От древнейшего периода до XVIII века. – С. 461 – 480.
22. Кнатц, Е.Э. К вопросу о технике древнерусского золотого шитья в связи с предметами шитья ризницы Соловецкого монастыря / Е.Э. Кнатц // Изобразительное искусство: сб. ст. / Гос. ин-т истории искусств. – Л.: Akademia, 1927. – С. 84 – 112.
23. Шабельская, Н.Л. Материалы и технические приемы в древнерусском шитье / Н.Л. Шабельская // Вопросы реставрации. – М., 1926. – Т. 1. – С. 113 – 124.
24. Michałowska, M. Słownik terminologiczny włókiennictwa / M. Michałowska // Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. – Warszawa: Primum, 1995. – 294 s.

Пасмуніў 20.10.2009

COLLECTION OF MEDIEVAL CLOTHS OF NATIONAL POLOTSK RESERVE MUSEUM OF HISTORY AND CULTURE

Collection of medieval cloths of National Polotsk Reserve Museum of History and Culture is unique, because it is composed of cloths different in typology, variants of plaiting, ornament, origin. The author analyses manners of plaiting, colouristics and ornamentation of local and imported cloths, locations of metal décor on garments. Linen, twill, needle plaiting, cloths colouristics show the technology and the symbology of early medieval local weaving; embroidery shows assimilation of European stylistics and needlework technology. The role of imported cloths (firstly felt and non-felt dyed woolens created by means of linen plaiting) in the market of Grand Duchy of Lithuania. According with written sources quality categories of cloths are defined, a comparative analysis of fineness and smoothness of thread of imported cloths, fabric density, and an angelic origin of fragments of the cloth, which is stored in the museum, is suggested. Variants of location on the cloth and the décor symbology of precious and semiprecious metals, bronze XI – XII cent textile embellishment (koltsy, spiral pronizkas) and chief manufacturing methods of embroidery, which is a peculiarity of the textile cloths embellishments of the Middle Ages, are considered. The author presents a catalogue of medieval textile which is preserved in funds of National Polotsk Reserve Museum of History and Culture.